

Isten, az igaz bíró

Erich Zenger: A bosszú Istene? – Bevezetés az ellenségzsoltárok értelmezésébe

A bibliai zsoltárok olvasója az Ószövetség imádság-gyűjteményét forgatva lépten-nyomon találkozhat az egyébként hitet, bizalmat és reményt árasztó imádságokban sötét hangú sorokkal, amelyekben az imádkozó azért könyörög, hogy Isten szabadítsa meg ellenségeitől, sőt büntesse őket halállal. Az olvasó talán legszívesebben átugorná ezeket a mondatokat, hiszen távolinak érzi őket mind saját életétől, mind pedig a zsoltárok más verseiben megszólaló istenhit szárnyalásától. Ha valaki ugyanakkor áttekinti a zsoltárköltészet motívumkincsét, akkor azzal szembesülhet, hogy az úgynevezett panaszénekekben az imádkozó által átélt szenvedésnek legtöbbször nem saját bűne, nem a betegség, nem a halálfélelem, hanem éppen az ellenségek fenyegetése az oka. Nemcsak egyes zsoltárokból, hanem a Zsoltárok könyve egészében központi szerepet játszanak az imádkozók ellenségei. A zsoltárok olvasója természetesen dönthet az erről szóló mondatok kihagyása mellett, ezzel azonban megtöri a zsoltárok költői szerkesztettségét és kifejezőerejét is. Hogyan érthetjük helyesen és mit üzennek számunkra az ellenségekre lesújtó isteni bosszúért ki-

áltó zsoltárok – ez Erich Zenger katolikus bibliakutató kérdésfelvetése a jelen kötetben.

A szerző a 21. század elejének egyik legjelentősebb zsoltárkutatója: Frank-Lothar Hossfelddel közösen két jeles német nyelvű kommentársorozatban is jegyez magyarázatokat a Zsoltárok könyvéhez (a *Die Neue Echter Bibel* sorozatban a teljes Zsoltárok könyvéhez, a *Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament* sorozatban pedig az 51–150. zsoltárokhoz). A jelen sorokban ismertetett kötet Zenger négykötetes, német nyelven 2011-ben megjelent, zsoltármagyarázatokat tartalmazó posztumusz műve utolsó kötetének magyar fordítása, amely a Pannonhalmi Főapát-ság Bencés Kiadójának gondozásában jelent meg 2023-ban. A monográfiát Mártonffy Marcell kiváló, értő fordításában olvashatjuk, köszönet érte! Megjegyzendő, hogy ő fordította a kötetben szereplő tekintélyes mennyiségű idézetet, méghozzá azokban az esetekben is, amikor az adott szemelvénynek már született korábban magyar fordítása.

Zenger sorozatának e negyedik kötete szerkezetét tekintve eltér a sorozat másik három kötetétől, amelyekben különböző témák szerint elrendezve a Zsoltárok könyve egyes költeményeinek az értelmezéseit olvashatjuk. E kötetben is megtalálhatjuk hét teljes költemény (a 12., 139., 58., 83., 137., 44., 109. zsoltárok) magyarázatát, azonban a szerző ezekben a zsoltárokból egyrészt kifejezetten

az ellenségek szerepét vizsgálja, másrészt pedig a zsoltármagyarázatok mellett a kötetben azt is tárgyalja, hogy a kereszténység történetében milyen különböző válaszok születtek az ellenségzsoltárok által felvetett problémákra, valamint vázolja az általa meghatározónak vallott hermeneutikai szempontokat az ellenségzsoltárok értelmezéséhez, továbbá gyakorlati következtetéseket is megfogalmaz azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy miképpen lehetne megújítani a liturgikus életet a zsoltárok forrásából.

A kötet a témába bevezető előszót követően öt fejezetre tagolódik. Az első fejezet vázolja a bosszú- és ellenségzsoltárok értelmezésével kapcsolatos főbb problémákat. A fejezet elején hét olyan zsoltárrészletet olvashatunk, amelyek mindegyikében megjelennek valamilyen módon az ellenségek. E szemelvényeket különböző zsidó, katolikus és protestáns fordításokban is elénk tárja a Szerző, ezáltal pedig az olvasó közelről szembesülhet azzal is, hogy a különböző bibliafordítások milyen megoldásokat használnak a problémás zsoltárversek átültetésekor. A szerző ezek után jelzi azt is, hogy a bosszú- és ellenségtematika nemcsak a Zsoltárok könyve egyes, elszórtan megjelenő verseit érinti, hanem sok költeményt és a könyv egészét is átszövik az ellenségek fenyegetéséről szóló, illetve az Istent az ellenségek elleni bosszúra hívó szakaszok, és ha következetes akarunk lenni, akkor be kell ismernünk, hogy hasonlóan zavaró szakaszokkal nemcsak az Ó-, hanem az Újszövetségben is találkozhatunk.

A probléma ily módon történető felvázolása után e fejezetben a szerző olyan értelmezéseket mutat be, amelyek akár a keresztény hit szempontjait követve, akár pedig általánosságban az emberiség

elve alapján elutasítják az ellenségzsoltárok imádkozását. Zenger e fejezetben és a továbbiakban is kifejezetten hosszú idézeteken keresztül mutatja be az egyes – általa egyébiránt elvetett – zsoltár-olvasatokat, ami segítségére lehet az olvasónak abban, hogy jobban megértse az egyes értelmezők által felvetett szempontokat. A kötetben érthető módon nagy hangsúllyal jelennek meg a II. Vatikáni Zsinathoz köthető, illetve egyéb, a 20. század második feléből származó katolikus olvasatok, amelyek a zsoltárok liturgikus használatára is hatással voltak.

Az ellenségzsoltárok imádkozását teljes mértékben elvető értelmezéseket Zenger nem tartja kielégítőnek, és hasonlóképpen vélekedik a második fejezetben ismertetett olvasatokkal (*Kiúttalan válaszkísérletek*) kapcsolatban is. Így nem fogadja el azt a megoldást, amely a zsoltárokból egyszerűen csak kivágja a problematikus, nehezen értelmezhető részeket, és kritikával illeti a II. Vatikáni Zsinaton egymással vitakozó különböző álláspontokat is, mind azokat, amelyek az ellenségzsoltárok kihagyása mellett érveltek, mind pedig azt az általa fundamentalistának tartott álláspontot, amelynek fő érve az volt a zsoltárok liturgiában való megtartása mellett, hogy a Zsoltárok könyve egésze sugalmazott szöveg. Zenger ismerteti és elveti azokat az első sorban a patrisztikus korból származó magyarázatokat is, amelyek az ellenségzsoltárok bosszúkívánóságait zsidók ellen szóló jövendölésekként értelmezik, illetve azokat a szintén az egyházatyáktól származó olvasatokat is, amelyek pedig e zsoltárok „megszelídítésére” tesznek kísérletet, akár úgy, hogy a bosszúért kiáltást az ellenség megtéréséért mondott óhajnak értelmezik, akár pedig úgy, hogy az ellenséget a bűnös szen-

vedélyekkel vagy akár az ördöggel azonosítják. Zenger még az evangélikus mártír-teológus, Dietrich Bonhoeffer krisztológiai értelmezését is az ellenségszoltárok szűkségtelen megszelídítésének tekinti. (Bonhoeffer értelmezése magyarul is olvasható Visky S. Béla fordításában: *A Szentírás imádságoskönyve*, Kolozsvár, Koinónia, 2002, 64–66.) Bonhoeffer kérdése az volt, érthetjük-e ezeket a zoltárokat is Jézus Krisztus könyörgéseként; ezt megválaszolva pedig arról ír, hogy a bosszúszoltárokból megszólaló átkokat végső soron Jézus Krisztus hordozta el Isten ellenségei helyett, aki viszont a kereszten nem Isten átkát, hanem a megbocsátását kérte ellenségeire. Jelen sorok szerzője számára mindig is rokonszenves volt Bonhoeffer értelmezése, ugyanakkor teljes mértékben megérti Zenger szempontjait, aki több helyen ír arról, hogy a zoltárok elsősorban a zsidók imádságai voltak, itt pedig felteszi azt a kérdést is, vajon ez a krisztológikus olvasat nem a zsidósággal szemben magyarázza-e a zoltárokat? Ez a zoltárok mint eredetüket tekintve zsidó imádságok iránt, illetve általánosságban is a zsidóság nézőpontja iránt megmutató érzékenység jelen sorok írója szerint nagy erénye a Zenger által nyújtott olvasatnak, és ezáltal egy olyan hang szólal meg, amellyel ritkán találkozhattunk a keresztény (zoltár)exegézis története során.

A kötet harmadik fejezetében (*Közelítés a zoltárok szövegéhez*) Zenger hét olyan zoltárt értelmez, amelyekben meghatározó az ellenségek alakja. Elemzéseiben az egyes zoltárok nyelvi megformáltságát, költőiségét és kifejezőkészségét szem előtt tartva szinkron és diakron szempontokat egyaránt szem előtt tart, és számításba veszi azt is, hogy a mai befogadónak milyen nehézsé-

gekkel vagy éppen félreértésekkel kell szembenéznie az egyes költemények olvasásakor. A szerző célja, hogy az egyes zoltárok problémás – „gyűlölködő” vagy „átkozódó” – szakaszainak kihagyása vagy éppen törlése, illetve pusztán a tekintélyelv okán történő elfogadása helyett kísérletet tegyen a zoltárok mint költői szövegek olvasására. Példának okáért a 139. zoltár esetében meggyőzően mutat rá arra, hogy mind az isteni gondviselést megéneklő himnikus szakaszok (1–18. vers), mind pedig az ellenségek elleni gyűlöletet kinyilvánító szavak egy egykori imádkozónak a szavai, amelyek gondolatiságát meghamisítanánk a minket zavaró szakaszok kitörlésével. Zenger értelmezése szerint e zoltár imádkozója nem hagyja figyelmen kívül a társadalmi igazságtalanság és a misztikus Isten-jelenlét közötti ellentmondást, hanem Istenbe vetett bizalmával együtt is észreveszi az előbbi, s látva azt nem néz félre cinikusan. A babiloni foglyok panasza, a jól ismert 137. zoltár utolsó versei pedig Zenger szerint nem „gyermekgyilkosok boldoggá avatásáról szól”, hanem az igaz bíróhoz, Istenhez szóló kiáltás szólal meg benne: legyen vége az erőszaknak és valósuljon meg az igazságosság. Érdekes az is, ahogyan a 44. zoltárt olvasva Zenger: értelmezése szerint e több átdolgozáson keresztülment zoltár annak tanúja, hogyan értette meg Izrael, hogy Isten nem a hatalmasoknak, hanem a szenvedőknek fogja a pártját.

A zoltárok elemzését követően, a negyedik fejezetben az ellenség- és bosszúszoltárok értelmezése során a számára elsődlegesen meghatározó hermeneutikai szempontokat tárgyalja Zenger. Mindenekelőtt azt, hogy az ellenségszoltárok segítségünkre lehetnek az utolsó ítéletre vonatkozó

hitelvek megértésében: nem a pokol gyötrelmeitől való félelem kell, hogy hitünk középpontjában álljon, hanem az igazságosság megvalósulásának várása, amelyet Isten ítélete hoz el. Ismét – a már az exegetikai szakaszokból is ismerős – társadalmi érzékenység hangjai szólnak meg e gondolatban. Zengernek másik fontos felismerése szerint a zsoltárok dinamikus világképe az is jellemző, hogy az imádkozók a káosz erőivel vívott harcukat egyszerre vívják Isten segítségével és Isten ellen! Szintén olyan hang ez a zsoltárokból, amit mi, mai keresztények hajlamosak vagyunk nem meghallani.

Egyébiránt ebben, a hermeneutikai szempontokat tárgyaló fejezetben válaszolja meg Zenger a kötet címében is feltett kérdést, mégpedig a vonatkozó héber kifejezés gondos szemantikai elemzésén keresztül: vajon a Biblia Istene a bosszú Istene? És ha igen, milyen értelemben? És mit jelent ez az egykori imádkozó költők hitére, illetve ránk, mai imádkozókra nézve? (Nem kevesebbet, mint az, hogy aki Isten igazságáért, sőt „bosszújáért” kiált, az ezzel együtt lemond arról, hogy a saját kezébe vegye a sorsát!)

Elemzését végül Zenger az 5. fejezetben annak a kérdésnek a megválaszolásával zárja, hogy miképpen gazdagíthatja liturgikus imádságainkat a Zsoltárok könyve, és különösen is éppen az ellenségzsoltárok. A legfontosabb tanulság szerint az, hogy a zsoltárok imádkozása és komolyan vétele által megszólalhat a panasz, mégpedig az Istenhez szóló, de Istennel szembeni panasz imádságunkban, amely a kereszténységben mindig is háttérbe szorult. Másrészt viszont Zenger szerint az is gazdagíthatná imádságunkat, ha kanonikus összefüggésükben (azaz egyfelől a Zsoltárok könyve előttünk álló formájára,

másfelől pedig a teljes könyv tartalmára tekintettel) imádkoznánk e zsoltárokat: például a 137. zsoltárt, a babilóni foglyok panaszát az őt körülvevő himnuszokkal és háláénekekkel együtt, vagy éppen a népek Sionhoz való zarándoklatát leíró 87. zsoltár kontrasztjaként. A kötet a fenti kérdések tárgyalása után irodalomjegyzékkel zárul, amelyben mind a kötetben értelmezett egyes zsoltárokhoz, mind pedig a Zsoltárok könyvéhez ajánl irodalmat a szerző.

Erich Zengernek az ellenségzsoltárokról írott műve feltétlenül számot tarthat mindazok érdeklődésére, akik behatóbban meg szeretnék ismerni a 21. századi bibliatudomány eredményeit, ugyanakkor úgy gondolom, hogy (lelki) haszonnal forgathatja minden Istent kereső (imádkozó) keresztény vagy nem keresztény, avagy azok, akik éppen erőszakos voltuk miatt idegenkednek a zsoltároktól, a teljes Bibliától vagy csak az Ószövetségtől – e kötetben ugyanis választ (vagy válaszokat) fognak találni kérdéseikkel kapcsolatban. Végezetül még annyit: várjuk a sorozat első három kötetének a magyar nyelvű megjelenését is! (*Pannonhalmi Főapátság Bencés Kiadó, Pannonhalmi, 2023, Mártonffy Marcell fordítása*)

Péntek Dániel Gábor